

Л.А. Гуцан, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

У статті розкриваються особливості професійного самовизначення старшокласників в сучасних умовах розбудови профільної школи.

Ключові слова: підліток, професійне самовизначення, вибір професії, професійний розвиток особистості.

В останні роки проблеми профорієнтації, працевлаштування та вторинної зайнятості молоді дещо загострились. Тенденція зростання рівня безробіття змушує збільшувати та вдосконалювати форми і методи соціального впливу на молодь, сприяти підвищенню рівня її професійної підготовки, налагоджувати співробітництво із зацікавленими установами та підприємствами, залучати якомога більше кваліфікованих спеціалістів до надання допомоги молодій людині (соціальних педагогів, психологів, профконсультантів, соціологів), посилювати соціальний захист неконкурентоспроможних категорій молоді. З огляду на це, проблема професійного самовизначення сучасної молоді є надзвичайно актуальною та важливою в умовах розбудови профільної школи.

Професійне самовизначення найчастіше визначається як вибір людиною напряму і змісту свого подальшого розвитку, сфери та засобів реалізації індивідуальних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети та моральних цінностей; це – цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення [1, с. 4]. Загальним теоретичним проблемам формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у майбутній трудовій діяльності присвячені дослідження К. Абульханової-Славської, Ю. Алфєрова, С. Батищева, Л. Буєвої, Д. Кікнадзе, Є. Клімова, Г. Костюка, Б. Ломова, В. Моляко, В. Чебишевої та інших. Проблеми методики профорієнтаційної роботи із старшокласниками розкриваються в роботах Д. Закатнова, В. Мадзігона, Є.Павлютенкова, А. Сазонова, В. Сидоренка, В. Симоненка,

М. Тименка, Б.Федоришина, С. Чистякової та ін. Педагогічні аспекти проблеми формування готовності старшокласників до професійного самовизначення стосовно певних груп професій та конкретних видів професійної діяльності розглядаються у дослідженнях Г. Баса, Д.Закатного, В. Мачуського, О. Мельника, М. Піддячого, В.Романчука, Т. Становської та інших, де розкрито особливості формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічних і сільськогосподарських професій, менеджменту тощо.

Вони вважають, що професійне самовизначення являє собою процес, розвиток якого визначається об'єктивними і суб'єктивними чинниками [2, с. 7]. Об'єктивні чинники не залежать від волі і намірів суб'єкта і підлягають свідомому обліку з боку школяра, обмежуючи свободу вибору професії. До об'єктивних чинників професійного самовизначення можна віднести потреби країни, регіону, міста, села в фахівцях, вимоги, що пред'являються професією до людини, природні здібності індивіда, позицію і традиції сім'ї, вчителів. До суб'єктивних чинників професійного самовизначення ми відносимо поінформованість учня про потреби країни, регіону, міста або села у конкретних фахівцях, його обізнаність зі світом професій і фахові вимоги, рівень домагання школяра на суспільне визнання, особисті професійні плани; самооцінку, схильності, інтереси. Суб'єктивні чинники залежать також і від впливів на них з боку педагога або самого учня.

Вирішення проблеми професійного самовизначення лежить в одній площині з проблемами вдосконалення навчально-виховного процесу і трудової підготовки учнів. Адже відомо, що сама по собі участь в навчальній і трудовій діяльності ще не забезпечує цілеспрямований розвиток особистості школяра. Але невдалий вибір професії стосується не тільки самої особи – це має велике значення і для суспільства. Вимушена зміна професії через помилку при її виборі, необхідність у переучуванні та перекваліфікації потребують певних витрат та відволікають людину від участі у суспільному виробництві. Внаслідок цього суспільство зазнає відчутних матеріальних втрат. За підрахунками зарубіжних вчених, правильний і своєчасний вибір професії в шкільному віці в 2-2,5 разів зменшує плінність кадрів, на 10-15% збільшує продуктивність праці і в 1,5-2 рази знижує вартість підготовки кадрів.

У той же час завдання суспільства на даному етапі розвитку в розглядуваному аспекті полягає у створенні умов для широкого

ознайомлення учнів, як теоретично, так і практично з різними виробництвами, світом професій, а також у формуванні перспективи побудови успішної кар'єри в майбутньому. Тобто, в ідеалі навчальна і виробнича праця школярів повинна розглядатись як засіб для формування всебічно розвинутих людей і розвитку їх духовних і фізичних сил. Тому необхідно, щоб праця стала таким засобом, її зміст і організація повинні відповідати багатьом психологічним і педагогічним вимогам.

Узагальнюючи аналіз ряду наукових праць з теми дослідження, можна зробити висновок, що успішність вибору професії людиною визначається трьома основними умовами: усвідомленням власних бажань і намірів (що я *“хочу”*), оцінкою особистісних і психофізіологічних властивостей і можливостей (що я *“можу”*) і відчуттям того, що чекає від особистості суспільство (що від мене *“потрібно”*). Ми вважаємо, що процес вибору професії повинен передбачати оцінювання та співвіднесення особистістю власних намірів і можливостей із суспільним попитом на ту професію, яка її цікавить. Співвіднесення особистістю своєї мети, мотивів, властивостей і можливостей з потребами суспільства, емоційне переживання цього процесу виступає механізмом розвитку її професійного самовизначення. Така схематична структура у вигляді ланцюжка *“хочу” – “можу” – “потрібно”* одержала назву *“Трикутника вибору професії”*.

Для різних вікових груп школярів професійне самовизначення має різний ступінь виразності – це визначається їх психологічними й фізіологічними особливостями. Так у молодших школярів мета вибору ще не має якогось конкретного втілення, але вона потенційно існує. У середньому шкільному віці починають усвідомлюватись потреба вибору професії, *“життєва мета”*, своє місце в суспільства. Саме в період навчання в основній школі відбуваються основні зміни у професійному самовизначенні, особливо змінюються мотиви і потреби, стаючи більш реальними [5, с. 5]. На цьому етапі відбувається засвоєння певних цінностей, спрямованих на школяра суспільством, закладається основна мотиваційна база для вибору свого професійного майбутнього. Зміна психологічного змісту у процесі вибору професії пов'язана з розвитком і *“дорослішанням”* учня, а також із зміною соціальної ситуації підлітка. У старшому шкільному віці проблема вибору майбутньої професії здебільшого вже вельми актуальна і соціально значуща: наближається закінчення шкільного навчання, постає питання

про визначення свого місця у суспільстві, в трудовій діяльності [4]. Із зміною соціальної ситуації в розвитку старших школярів пов'язані і психологічні зміни внутрішньої позиції учня: з'являються звернення в майбутнє (моделювання свого професійного майбутнього). Ступінь усвідомлення учнем може бути найрізноманітнішим: від примітивних форм до глибоких переконань. Все це і стає у старшому шкільному віці першопричиною виникнення стійкого інтересу до самого себе, до виявлення своїх можливостей професійної діяльності.

Професійне самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору професії і не закінчується із завершенням професійної підготовки за обраною спеціальністю. Професійне самовизначення здійснюється впродовж всього професійного життя: особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття і самоутверджується в професії [5]. На думку В.Сидоренка, професійне самовизначення – складний, часом суперечливий процес, в основі якого лежить цілком виправдане прагнення молоді до самостійності, в той час як вона ще не в змозі обійтись без кваліфікованої допомоги школи, сім'ї. Особистість школяра у цьому процесі виступає як фокус найрізноманітніших суперечностей. Це перш за все суперечності між професійними прагненнями молоді, в яких переважає соціальна орієнтація на престижні професії, і потребами держави у спеціалістах таких професій. Це і суперечності між бажанням продовжувати освіту після закінчення школи і зниження інтересу до навчання, яке останнім часом все більше поширюється серед значної частини школярів.

У психологічній і педагогічній літературі немає єдиного погляду на те, як формується вибір професії і які чинники впливають на цей процес. З приводу цього існує ряд точок зору, на захист кожної з яких приводяться переконливі аргументи. Безсумнівно, це пояснюється складністю процесу професійного самовизначення і двосторонністю самої ситуації вибору професії.

Л. Божович вважає, що здійснюваний школярами вибір професії має різний психологічний зміст. Він може виражати не стільки індивідуальні схильності, скільки загальні тенденції психологічних особливостей віку [4. с. 4]. Нерідко вибір професії відбувається під впливом зовнішніх обставин (молодший і середній шкільний вік). І тільки у старшому шкільному віці проблема вибору життєвого шляху, як правило, вирішується на основі аналізу і обмірковування всіх умов, що впливають на

результативність професійного самовизначення. Таким чином, сам вибір професії проходить визначені етапи вікового розвитку, і цей розвиток увиразнюється у переході від безпосереднього, імпульсивного прийняття рішення до справжнього вибору, заснованого на співставленні своїх особистих можливостей і вимог професії.

Окремі дослідники притримуються поширеної точки зору на вибір професії як на вибір діяльності. У цьому випадку предметами дослідження виступають, з одного боку, характеристики людини як суб'єкта діяльності, а з іншого боку – характер, зміст, види діяльності і її об'єкт. Професійне самовизначення трактується як процес розвитку суб'єкта праці. Отже, вибір професії зроблений правильно, якщо психофізіологічні дані особистості будуть відповідати вимогам професії, трудової діяльності [6, с. 8]. Однак, цей погляд недооцінює активного потенціалу особистості, що вибирає. У зазначеному контексті ми спираємося на твердження вітчизняних вчених Л. Гуцан, Д. Закатного, О. Мельника, М. Піддячого а саме, щоб підготувати молоду людину до професійного самовизначення, необхідно:

- сформувати установку на власну активність та самопізнання, як основу професійного самовизначення;
- ознайомити зі світом професій, кон'юнктурою ринку праці, правилами вибору професії;
- забезпечити самопізнання та формування “образу-Я” як суб'єкта професійної діяльності;
- сформувати вміння аналізу різних видів професійної діяльності, враховуючи спорідненість їх за психологічними ознаками і подібність вимог людини;
- сформувати вміння співставляти “образ-Я” з вимогами професій до особистості та кон'юнктурою ринку праці й створювати на цій основі професійний план та його перевіряти;
- створити умови для перевірки можливостей самореалізації в різних видах професійної діяльності шляхом організації професійних проб;
- забезпечити розвиток професійно важливих якостей особистості;
- сформувати мотивацію і психологічну готовність до зміни професії і переорієнтації на нову діяльність;
- виховувати загальнолюдські та загальнопрофесійні якості і розумні потреби.

Соціальний та науково-технічний прогрес розширюють можливості професійного вибору учнівської молоді. Причому, сьогоднішні школярі можуть обирати в кілька сот разів більше професій, ніж їх ровесники початку ХХ століття. Адже, протягом століття виникла значна кількість нових професій – сучасні нормативні професіографічні документи нараховують їх біля 40 тисяч. Тобто можливості вільного вибору професії кожним юнаком чи дівчиною у шкільному віці дуже широкі. Завдяки цьому, стає можливим обрати саме ту професію, яка повинна відповідати намірам, потребам і можливостям особистості.

Проте, незважаючи на існуючі можливості, сучасна молодь має недостатню психологічну підготовленість до свідомого професійного вибору. Така непідготовленість призводить до того, що молодь звужує для себе індивідуальність вибору професії, замінюючи цю можливість копіюванням поведінки інших людей, піддаючись впливу випадкових порад друзів чи знайомих, обираючи професію відповідно до “моди” (престижності) в сучасному суспільстві. Безвідповідальні і нічим не обґрунтовані рішення призводять до того, що протягом всього життя людина буде незадоволена своїм випадковим вибором.

Отже, результати, виявлені нами у процесі теоретичного дослідження дозволили зробити узагальнюючі висновки.

Аналіз досліджень, проведених за останні роки (В. Сидоренком, В. Синявським, Д. Закатновим, В. Мачуським, О. Мельником, М. Піддячим, В. Романчуком, Т. Становською, В. Тименком, Н. Побірченко), показують, що в старшокласників зустрічається уже тверда установка при виборі професії, хоча, звичайно, можуть бути і коливання. Це спостерігається в тому випадку, коли кілька професій подобаються одночасно, тобто існує конфлікт між схильностями і здібностями, між ідеалом у виборі професії і реальних перспектив (учень бажає навчатися в вузі, а успішність низька).

Старшокласників завжди хвилює проблема вибору професії, власного самовизначення, і вони ведуть з цього приводу розмови з однолітками і з дорослими, які їх оточують. Вони розуміють, що вибір професії – це не одномоментовий акт, а процес, що складається з ряду етапів, тривалість яких залежить від зовнішніх умов і індивідуальних особливостей суб’єкта вибору професії.

Варто підкреслити, що на сучасному етапі розбудови профільної школи, щоб робота з професійного самовизначення

молоді давала бажані результати, вона повинна здійснюватися послідовно і мати неперервний характер. Лише системний підхід у проведенні профорієнтаційної роботи, різноманітність форм організації профорієнтаційної роботи, активізація пізнавальної діяльності учнів, професіографічний характер профорієнтаційних заходів, індивідуальний підхід у здійсненні роботи щодо підготовки учнів до професійного самовизначення, залучення учнів до суспільно необхідної праці і виду діяльності, що відповідає їх нахилам і здібностям приведе старшокласників до успішного вибору професії.

Література:

1. Профессиональное самоопределение и профессиональная карьера молодежи / Под ред. С. Н. Чистяковой – М : РАО , 1993. – 89 с.
2. Пряжников Н.С. Основы организации и планирования профориентационной работы в школе / Н. С. Пряжников // Психологическая наука и образование. – 2004. – №4. – С. 85-94.
3. Рыжов В.А. Профессиональная ориентация и подготовка кадров в Великобритании. / В. А. Рыжов. – М. : Высшая школа, 1991. – 159 с.
4. Побірченко Н.А. Людина і праця: навч. пос. для 10-го кл. / Побірченко Н. А., Сергеєнкова О. П., Підтілок І. В. та ін. – К. : Наш час, 2006. – 180 с.
5. Махаева О. Я выбираю профессию: Комплекс. программа актив. проф. самоопределения школьников / О. А. Махаева, Е. Е. Григорьева. – М. : Перспектива, 2005. – 52 с.
6. Тименко М.П. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення в умовах ринку праці / М. П. Тименко, О. В. Мельник // Педагогіка і психологія. –1995.– №3.–С. 109-116.
7. Програма “Побудова кар’єри” [для 11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів, 17 годин] / О. В. Мельник, Л. А. Гуцан. – К. : Мегапринт, 2008. – 23 с.

В статье раскрываются особенности профессионального самоопределения старшеклассников в современных условиях перестройки профильной школы.

Ключевые слова: подросток, профессиональное самоопределение, выбор профессии, профессиональное развитие личности.

In the article the features of professional self-determination of senior pupils open up in the modern terms of re-erecting of type school.

Key words: teenager, professional self-determination, choice of profession, professional development of personality.